

WSTĘP

Dostępna w dzisiejszych czasach liczba naszywek, plaketek oraz tzw. wpinek, nazywanych często przez osoby zajmujące się ich sprzedażą „badżesami” i „badżesikami”¹, przyprawia o zawrót głowy. Zwłaszcza, że to co przedstawiają, nieobeznanemu z kulturą masową odbiorcy, są niezrozumiałe. Napisy dotyczące zespołów muzycznych, odwołań do znanych żartów, powiedzonek z radia, telewizji oraz filmów uznanych za kultowe, często są skierowane do konkretnego odbiorcy. Zresztą problem ten na naszywkach i wpinkach się nie kończy. Przedstawiony trend emanuje również na koszulki, torby, plecaki, a odwołania do popkultury znajdujemy również na paskach do spodni czy czapkach. Osoba nieobracająca się w konkretnych kręgach i nieznająca wspomnianych przekazów kulturowych, nie rozumie haseł oraz znaków przedstawionych na wspomnianych, masowo dostępnych znaczkach i przedmiotach codziennego użytku.

Ten krótki wstęp, ma na celu wprowadzenie w bardzo podobną kategorię przedmiotów, znaną z późnego średniowiecza. Świeckie odznaki znajdują najbliższą analogię formalną w postaci lepiej rozpoznanych, zarówno w literaturze jak i świadomości badaczy, znaków pielgrzymich. Stanowią pewnego rodzaju przeciwwagę dla nacechowanych symboliką religijną plaketek pątnicznych. Mają często podobne formy, oraz wykonane są z tego samego rodzaju surowca – w większości wypadków stopu cyny

z ołowiem. Nierzadko były wykonywane przez tych samych rzemieślników i handlowali nimi ci sami sprzedawcy (por. Spencer 1998). Symbolika świeckich odznak jest jednak zdecydowanie inna, a także bardziej zróżnicowana niż w przypadku pielgrzymich „odpowiedników” – dotyczy szerokiego spektrum zagadnień - od rycerskości do seksualności. Należy jednak podkreślić, że w średniowieczu rozdzielenie strefy *sacrum* od *profanum* nie zawsze jest możliwe, co zostało już niejednokrotnie omówione przez innych badaczy (zob. np. Pastoureau 2006).

Ogólne wyobrażenie, jak noszone były świeckie odznaki przedstawiają nieliczne źródła ikonograficzne, jak np. w wypadku portretu van Pocke’a – błazna cesarza Maximiliana, przypisywanego malarzom ze środowiska Bernharda Striegla, z ok. 1517-1519 r. (ryc. 1a). Wizerunki znaków pątnicznych występują w sztuce znacznie częściej, m.in. dlatego, że niektórzy święci, jak np. św. Sebald, ukazani są w stroju pielgrzyma z pełnym ekwipunkiem: torbą, kijem oraz kapeluszem z plaketkami (ryc. 1b).

W Polsce nie prowadzono szerszych badań nad świeckimi odznakami, a co za tym idzie, nie ukazała się dotychczas żadna monografia. Zagadnienie to porusza Krzysztof Wachowski (2013) w swojej najnowszej pracy dotyczącej symboliki, jednak jedynie sygnalizuje problem. Książka ta jest jednak wyjątkowo ważna, gdyż na jej łamach omówiono liczne kwestie, które pojawiają się przy próbie interpretacji świeckich plaketek.

¹ Zachowana oryginalna pisownia z internetowych aukcji.

Pojedyncze odznaki, przedstawione w różnych zbiorowych publikacjach, często są błędnie interpretowane. Największa liczba odznak pochodzi z Gdańska, jednak materiały te (w dużej części) nadal czekają na opracowanie². Wyjątkiem jest publikacja pokonferencyjna (Maćkowski red. 2008), dotycząca tematyki lwów w heraldyce i sztuce europejskiej, w której część artykułów zawiera opisy dotyczące odznak z przedstawieniami tego zwierzęcia (Kowalski 2008; Ceynowa, Trawicka 2008). Dobrze zostały opracowane zagadnienia dotyczących publikowanych zabytków z motywem orła (Sachs 1988; Wrzesiński 1991). Liczny zbiór świeckich odznak odkrytych niedawno we Wrocławiu, w trakcie badań prowadzonych na pl. Nowy Targ, zostanie zaprezentowany w niniejszej pracy.

Odmienne wygląda sytuacja z plaketkami pątnicznymi. Zabytki z terenów północnej Polski opracowali Marian Rębkowski (2004) oraz Anna i Henryk Panerowie (1998). Należy wspomnieć o najnowszej publikacji dotyczącej kultu maryjnego w Gdańsku (Paner 2013). Nieliczne plakietki z Elbląga zostały opublikowane przez Grażynę Nawrołską (2004). Tematyką aplikacji o charakterze pielgrzymim, umieszczanych na dzwonach, zajął się Marcin Majewski (m.in. 2005, 2007, 2013). Zabytki ze Śląska omówił Krzysztof Wachowski (2005). Tematykę muszli pielgrzymich, będących śladem peregrynacji do Santiago de Compostela, zajął się natomiast Andrzej Wyrwa (2009). Warto wspomnieć o jeszcze jednym znalezisku związanym najprawdopodobniej z kulturą pielgrzymkową. W Krośnie odkryto fragment formy odlewniczej, na której widnieje fragment sceny Ukrzyżowania (Muzyczuk, Gancarski 2001).

Liczba prac dotycząca kultury pielgrzymkowej jest oczywiście znacznie większa. Warto wymienić zwłaszcza dwie publikacje zbiorowe, które ukazały się po konferencjach (Pielgrzymki 1993, *Peregrinationes* 1995) oraz ostatnią książkę Heleny Manikowskiej (2008) omawiającą zagadnienie tzw. *peregrinationes majores*. Mimo zbliz-

żonej tematyki, wymienione prace (oprócz kilku wyjątków) nie są jednak przydatne przy rozwiązywaniu problemów związanych z odznakami świeckimi.

Nieco inaczej jest w wypadku prac angielskich oraz holenderskich, gdzie problem świeckich odznak (ang. *secular badges*), jak i plaketek pielgrzymich (ang. *pilgrim souvenirs*), jest przedstawiany najczęściej wspólnie. Zagadnienie to, w wypadku świeckich egzemplarzy, jest także najlepiej przebadane właśnie w tych krajach. Taki stan rzeczy należy wiązać przede wszystkim z dużą liczbą tego typu zabytków odkrytych na wymienionych terenach.

Jedną z ważniejszych angielskich prac, szeroko poruszającą problem jest dzieło Briana Spencera pt. *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges* (1998). Nie należy jednak pominąć innych, starszych publikacji. Duży zbiór zabytków, nie tylko z Londynu, przedstawia Michael Mitchiner (1986). Również w katalogach dotyczących zbiorów z Muzeum w Salisbury w Anglii omówiono sporo odznak o charakterze świeckim (Spencer 1990). Wart wymienienia jest także zbiór esejów poświęcony pamięci Briana Spencera (Blick 2007).

Wśród publikacji dotyczących zabytków odkrytych w Holandii, najważniejsza jest seria prezentująca odznaki będące w posiadaniu rodziny van Beuningen. Dotychczas ukazały się trzy tomy (HP 1, HP 2, HP 3), zawierające katalog liczący łącznie dwa i pół tysiąca zabytków, oraz zbiór artykułów związanych z tą tematyką. Odznaki odkryte na terenie Belgii opracował ostatnio także Jos Koldeweij (2006).

Brak prac na temat świeckich plaketek w Polsce nie dziwi, podobnie jest również u naszych najbliższych sąsiadów. Zarówno w Niemczech jak i Czechach pojawiają się publikacje, najczęściej sprawozdania z badań, w których sporadycznie zamieszczane są świeckie odznaki. Próba interpretacji tych zabytków z reguły jest jednak pomijana. Warto tutaj wymienić pracę Daniela Bergera (2006) dotyczącą form odlewniczych. Zebrano w niej liczne analogie, mimo że dotyczy ona głównie o problemach związanych z techniką wykonywania odlewów.

² Henryk Paner na konferencji w Pradze w 2010 r. informował, że w Gdańsku odkryto około 400 sztuk świeckich odznak.

Bardzo duże znaczenie przy prowadzeniu badań nad omawianą problematyką ma również internetowa baza świeckich oraz pielgrzymich odznak (www.kunera.nl). Projekt ten, realizowany przez Radaboud Universitet Nijmegen, dzięki współpracy z interaktywną mapą i bazą danych, daje wyobrażenie o liczbie znalezisk tego typu z terenu Europy zachodniej (w bazie znajduje się już blisko 2500 odznak). Mimo że baza nie zawiera wszystkich odkrytych, opublikowanych egzemplarzy (na przykład z terenu Polski jest wiele braków), to opcja dodawania nowych znalezisk, także przez archeologów-amatorów, pozwala na zapoznanie się z zabytkami niepublikowanymi w czasopismach naukowych. Warto wspomnieć również o niemieckiej wyszukiwarce, prowadzonej obecnie przez Kunstgewerbemuseum - Staatliche Museen zu Berlin (www.pilgerzeichen.de). Skupia się ona jednak jedynie na plaketkach pielgrzymich.

Próba analizy problemów związanych ze świeckimi odznakami, nie jest możliwa bez posiłkowania się choćby podstawową literaturą na temat symboliki. Wymienić należy przede wszystkim ogólne słowniki, m.in. Władysława Kopalińskiego (1990), ale także innych (Cirlot 2000), czy też leksykony (Seibert 2007). Ważne są również ogólne prace dotyczące zagadnień związanych z kulturą symboliczną, jak na przykład dzieło Manfreda Lurkera (2011). Tematyka chrześcijańska została omówiona przez Dorotheę Forstner (1990). Pracę skupiającą się na znaczeniu zwierząt, wraz z cytatami ze średniowiecznych bestiariów oraz starożytnych autorów, wydał Stanisław Kobiela (2002). Zagadnienie flory i fauny w kulturze średniowiecznej Europy było tematem konferencji, z której ukazała się obszerna publikacja (Karłowska-Kamzowa red. 1997).

Wiele prac historycznych omawia zagadnienia związane z życiem codziennym i kulturą średniowiecznej Europy. Należy tutaj wspomnieć zwłaszcza o *Jesieni średniowiecza* Johana Huizingi (2005), wydanej po raz pierwszy w 1919 r. Różne aspekty funkcjonowania ludzi w interesującej nas epoce zostały zaprezentowane w pracy pod tytułem *Historia życia prywatnego*, t. 2.- *Od Europy feudalnej do renesansu* pod redakcją Georgesa Duby'ego (2005). Z innych, nowszych

prac, warte uwagi jest dzieło Micheala Pastoureaux – *Średniowieczna gra symboli* (2006). Badacz ten wydał również kilka innych publikacji związanych z symboliką średniowieczną – o materiałach w paski (2004), czy też o kolorze błękitnym (2013). Sprawy związane z obyczajowością rycerską omawia w swoich książkach Dariusz Piwowarczyk (1998, 2009, tam dalsza literatura). Wiele zagadnień pojawiających się na różnych odznakach przedstawia Malcolm Jones (1989; 1990; 1991; 1993; 2000; 2001; 2007).

Niektóre kwestie związane z omawianą tematyką (zwłaszcza symboliką miłosną) można dobrze zobrazować posiłkując się literaturą piękną z epoki. Pomocne są liczne tłumaczenia średniowiecznych romansów rycerskich, m.in. *Opowieść o Ereku i Eneidzie* Chrétiena z Troyes (*Zadziwiająca historia* 1996) czy też *Powieść o Róży* (1997). W interpretacji pewnych problemów związanych z miłością można niekiedy posłużyć się średniowieczną poezją. Ukazały się różne przekłady na język polski, m.in. pieśni prowansalskich trubadurów (*Brewiarz Miłości* 1963) oraz niemieckich minnesingerów (Kriegseisen 1997). Warte uwagi jest również praca literaturoznawcza Macieja Włodarskiego (2012), w której autor analizuje poszczególne zagadnienia świata przedstawionego w wybranych utworach literackich. Tematyką średniowiecznej seksualności w Polsce zajął się m.in. Adam Krawiec (2000, tam dalsza literatura), natomiast problem ten w Europie szerzej obrazują dwie książki: pierwsza autorstwa Ruth Mazo Karras (2005), oraz druga pod redakcją Ruth Evans (red. 2011).

Znaczna część przedstawień widocznych na średniowiecznych odznakach pojawia się także na innych, nacechowanych symboliką zabytkach archeologicznych. Tą tematyką zajął się w swoich ostatnich pracach Krzysztof Wachowski, który omówił m.in. problematykę pasów rycerskich (Wachowski 2005a) lub skórzanych zdobionych przedmiotów (Wachowski, Jaroch 2008). Warte uwagi jest zwłaszcza praca o symbolice napisów i przedstawień, pojawiających się na różnych zabytkach archeologicznych (Wachowski 2007), czy też rozprawa o dewizach, monogramach i inicjałach w obyczajowości rycerskiej (Wachowski 2005b). Badacz ten przygotował również bogatą

monografię dotyczącą różnych zagadnień kultury symbolicznej w późnym średniowieczu (Wachowski 2013).

Jedną z największych grup zabytków niosących treści ideowe są kafle. Ukazane na nich przedstawienia, zarówno satyryczne, świeckie jak i miłosne bardzo często mają bezpośredni związek z tymi znanymi ze świeckich odznak. Kafle są stosunkowo dobrze opracowane. W zapoznaniu się z tematyką bardzo przydatna jest encyklopedia tych przedmiotów z Czech i czeskiej części Śląska oraz z Moraw (Pavlík, Vitanovský 2004) oraz katalog wybranych znalezisk z tego samego rejonu (Krása 2009). Zabytki ze Śląska omówiła Katarzyna Dymek (1995). Z innych regionów współczesnej Polski, najlepiej opracowane są kafle przechowywane w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Kafle 1993, Janiak 2003). Warto także wymienić najnowsze opracowania zbiorowe na ten temat, opublikowane pod redakcją m.in. Marii Dąbrowskiej (Dąbrowska, Karwowska 2007; Dąbrowska, et al. 2010 oraz Dąbrowska, Semków, Wojnowska red. 2010) Zagadnieniem nowożytnych kafli zajął się także Marcin Majewski (2007a – tam dalsza literatura).

Zbliżoną do kafli piecowych, jednolitą kategorią artefaktów są także płytki posadzkowe. Dotychczas nie ukazała się w języku polskim praca omawiająca szczegółowo to zagadnienie. Pojedyncze egzemplarze publikowane są w róż-

nych katalogach z wystaw oraz sprawozdaniach z badań. Dla terenu Niemiec olbrzymi katalog tych przedmiotów przedstawiła Eleonora Landgraf (1993). Ostatnio ukazały się także artykuły dotyczące płytek ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie (Gryc, Jagosz-Zarzycska 2012) oraz z zamku Rokštejn (Martinisková 2012). Istotny dla dalszych rozważań nad symboliką jest także artykuł Leszka Kajzera, dotyczący płytki posadzkowej odkrytej w Rudach koło Raciborza (1997).

Niektóre treści ideowe jakie znamy z odznak, pojawiają się także na zabytkach odkrywanych w skarbach. Są to najczęściej zakończenia pasa, sprzączki ze skuwkami i aplikacje, ale także niektóre bogato zdobione zapinki, pierścienie i inne przedmioty. Ostatnio ukazały się liczne opracowania dużych późnośredniowiecznych skarbów, zwłaszcza z terenu Niemiec. Do najważniejszych należą te odkryte w Pritzwalk (Krabath et al. 2006), Erfurcie (Opitz, Speitel red. 2010) oraz Fuchsenhofie (Prokisch, Kühtreiber 2004). W tej ostatniej publikacji umieszczono zdjęcia zabytków z większości dużych europejskich skarbów. Koniecznie należy także wspomnieć o skarbie ze szczecińskiego podzamcza (Frankowska-Makala 2004).

Pozostałe analogie zostaną przedstawione przy omawianiu poszczególnych problemów i zabytków.

Cel pracy

Głównym założeniem tej książki jest pokazanie treści ideowych i „toposów” kultury późnego średniowiecza na przykładzie świeckich odznak. Drugorzędne, chociaż nie mniej istotne, w tym opracowaniu są bardziej tradycyjne w archeologii zagadnienia, związane z chronologią, zasięgiem występowania i formalnymi analogiami. Niewielka liczba znalezisk z terenu dzisiejszej Polski nie pozwala na wyciągnięcie szerszych wniosków, chociaż już same miejsca znalezienia prezentowanych zabytków nasuwają pewne hipotezy³.

Omawiane zagadnienia zostały podzielone, nie ze względu na formę czy typologię zabytków, lecz na treści symboliczne, które reprezentują. Wyróżniono więc odznaki związane ze sprawnością i męstwem oraz osobno, choć często im pokrewne, z klientelą i służbą. Kolejnym problemem badawczym są zabytki odnoszące się do miłości, wierności oraz ogólnie pojętej seksualności. Ze względu na silne nacechowanie przedstawień fantastycznych zwierząt symboliką chrześcijańską, zestawiono je w jednym rozdziale z innymi zabytkami o religijnym charakterze.

Należy jednak zauważyć, że znaczna część przedstawień na odznakach reprezentuje jedno-

³ Najwięcej odznak pochodzi z Gdańska i Wrocławia, miast hanzeatyckich.

cznie różne zagadnienia. Najlepszym przykładem jest lew, który symbolizuje m.in. Chrystusa, Szatana, władzę oraz siłę. W związku z tym, przy omawianiu niektórych problemów zilustrowano je tymi samymi odznakami. Często, bez ustalenia w jakim kontekście te odznaki były noszone czy też nabyte, niemożliwe jest stwierdzenie ich znaczenia dla średniowiecznego właściciela.

Przyjęty schemat opisu pozwala pokazać różnorodność kultury symbolicznej późnego

średniowiecza, często pomijanej przez archeologów lub traktowanej „po macoszemu”. Mam świadomość „zagrożeń”, jakie niesie ze sobą interpretacja symboliki, zwłaszcza czasów minionych. Ustalenie treści ideowych występujących na znacznej części zabytków, w wielu wypadkach jest niemożliwe. W związku z tym starałem się w miarę możliwie obiektywnie przedstawić różne hipotezy, zostawiając niekiedy postawione pytania badawcze wciąż otwartymi.

Charakterystyka zabytków

Brak polskich prac naukowych dotyczących omawianej problematyki odbija się negatywnie na terminologii i warsztacie badawczym⁴. Użyte w tytule rozprawy słowo – odznaka, bardziej kojarzy się z symbolami przynależności do organizacji użyteczności publicznej, niż ze wspomnianymi we wstępie, naszywkami czy wpinkami. Według definicji słownikowej odznaka jest to „znak wyróżniający nagrodzonego, medal, order, krzyż, odznaczenie” oraz „znaczek przynależności organizacyjnej, zawodowej itp.; to co wskazuje na godność, rangę wojskową itp.” (Mały słownik języka polskiego 1969, s. 496). Wikipedia⁵ w taki sposób określa to zagadnienie „graficzny symbol lub znak symbolizujący przynależność do jakiejś grupy, posiadanie specjalnej umiejętności lub specjalnego wyróżnienia (jako odznaczenie). Występuje w formie metalowego znaczka, wstążki, naszywki, medalu bądź innych. Może być nadawana zarówno przez władze państwowe, jak i instytucje społeczne i naukowe oraz umyślnie w tym celu utworzone komisje nadawcze” (<http://pl.wikipedia.org/wiki/Odznaka>).

Głównym problemem w wypadku wymienionych definicji jest fakt, że „odznakę” nadaje organizacja. W wypadku średniowiecznych

zabytków, nie zawsze taka sytuacja miała miejsce. Część z tych przedmiotów nadawali sobie sami zainteresowani (najprawdopodobniej kupując je na straganie w celu zwrócenia uwagi innych ludzi na pewne treści, które te przedmioty ze sobą niosą). W niektórych wypadkach określona społeczność zakłada je z powodu uczestnictwa w jakimś wydarzeniu⁶ (świeckiego lub kościelnego – por. Spencer 1998, s. 309, ryc. 306c - *Milkmaid*).

Angielski termin *badge* ma szersze znaczenie niż polskie słowo odznaka. Zawiera w sobie podstawową polską definicję, jednak dotyczy także przedmiotów noszonych w celach propagandowych, czy pokazania konkretnej marki (<http://en.wikipedia.org/wiki/Badge>). Wspomniane wyżej problemy, które pojawiają się przy polskim terminie „odznaka” nie dotyczą angielskiego *badge*, trudno jest jednak znaleźć lepsze określenie. Inne słowa, takie jak „wpinka”, zakładają że przedmiot posiada szpilkę, a część zabytków była najprawdopodobniej przyszywana, lub przynitowywana do odzieży. Termin „plakietka” natomiast przesuwają na dalszy plan symboliczne znaczenie omawianych przedmiotów. Słowo odznaka, używane zamiennie ze słowem plakietka, wydają się być w języku polskim najlepszymi określeniami na omawiane w tej książce przedmioty.

Przy tak określonych definicjach i braku wzorów polskich, wybór konkretnego materiału zabytkowego nie jest prosty. Problem pojawia

⁴ Termin odznaka, w rozumieniu angielskim - *secular badge*, wprowadził do polskiej literatury Krzysztof Wachowski w artykule wydanym w tomie pokonferencyjnym z III Kongresu Mediewistów Polskich, który odbył się w 2008 r., por. – Wachowski 2011a.

⁵ Artykuły zamieszczone na tym serwisie w wielu przypadkach są błędne, jednak w tym wypadku przedstawiona definicja jest jedną z dokładniejszych.

⁶ Współczesny przykład takich odznak to naklejki w kształcie serca, rozdawane z okazji kwesty Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy.

się zwłaszcza przy zabytkach, które pełnią także inną funkcję. Przykładem mogą być zawieszki do rzędu końskiego, które często są silnie nacechowane motywami heraldycznymi, czy też okucia pasa. Michael Mitchiner (1986) w swojej pracy o świeckich i pielgrzymich odznakach przedstawia również zabytki z tych kategorii. W katalogach holenderskich (HP 1, HP 2, HP 3) skupiono się głównie na odznakach, ale także różnych, z reguły bogato zdobionych zapinkach. Wspólnym kryterium, dla znacznej części tych zabytków, jest surowiec, z którego zostały wykonane – stop cyny z ołowiem. Nie odzwierciedla to jednak rzeczywistości znanej ze źródeł pisanych (gdzie liczne rejestry wspominają o *livery badges*, produkowanych także ze złota i kamieni szlachetnych – por. rozdział 2, oraz Spencer 1998), a jedynie stan badań. Taką sytuację można wiązać z ceną surowca, która w czasach kiedy przedmioty te wyszły już z mody lub zatraciły swoją symbolikę, przewyższała wartości ideologiczne czy też sentymentalne.

W tym opracowaniu zajęto się głównie zabytkami pozbawionymi funkcji użytkowej. Pominięte zostały zapinki (oprócz kilku wyjątków, które są silnie nacechowane treściami ideowymi, związanymi z głównymi problemami omawianymi w tej książce). Problemami dotyczącymi tej kategorii przedmiotów zajął się ostatnio Krzysztof Wachowski. W swoim artykule zwraca uwagę, że niektóre przedmioty opisane jako zapinki mogły w istocie być przede wszystkim odznakami (Wachowski 2012, tam starsza literatura). Wspomniane zagadnienie porusza także Mary B. Deevy (1998), która skupia się głównie na znaleziskach irlandzkich.

Z terenu zachodniej Europy znamy liczne odznaki w kształcie dzbana, silnie nacechowane symboliką maryjną (por. HP 1, s. 309, ryc. 954, 956). Z Polski pochodzą jedynie cynowe miniatury naczyń (Paner 2008, s. 531, ryc. 2). Zabytki te są jednak w literaturze identyfikowane jako zabawki⁷. W związku z tym, mimo podobieństwa do niektórych odznak, nie zostały omówione w tej pracy.

Osobną kategorię zabytków stanowią sferyczne, ażurowe przedmioty wykonane najczęściej z dwóch półkul. Najwięcej całych egzemplarzy (lub ich fragmentów) odkryto w Anglii, głównie w Londynie (Spencer 1998, s. 209). Problematyczna jest funkcja tych artefaktów. W starszej literaturze (Mitchiner 1986, s. 152, nr 427-428) określane są jako *shell containers* czyli pojemniki na muszle. W późniejszym opracowaniu Brian Spencer (1998, s. 209) uznał je za grzechotki. Podobne przedmioty interpretowane są również jako kule zapachowe (por. Röber 2008, s. 432; Wachowski 2011, s. 238). We Wrocławiu łącznie odkryto cztery takie przedmioty. Zostaną jednak szerzej omówione w artykule dotyczącym wrocławskich znalezisk plaketek i akcesoriów pielgrzymich (Sawicki, Wachowski – w przygotowaniu).

W książce omówione zostały dwie kategorie zabytków niebędących odznakami. Są to diademy, oraz bogato ornamentowane cynowe łyżki. Przedstawienia pojawiające się na tych przedmiotach, mają wiele wspólnego z analogicznymi symbolami znanymi z niektórych odznak. Zabytki te również nie doczekały się żadnego zbiorczego opracowania. Niektóre zagadnienia związane z nakryciami głowy zostały jedynie pobieżnie poruszone przez Annę Drązkowską (2012 – tam starsza literatura dotycząca zagadnień kostiumologicznych). Większa część zabytków prezentowanych w niniejszej pracy została tu po raz pierwszy zidentyfikowana. Przedmioty te bardzo dobrze ilustrują poruszane w poszczególnych rozdziałach problemy.

Wybór i określenie niektórych egzemplarzy może budzić kontrowersje. Jest to jednak podyktowane chęcią jak najszerszego opracowania różnorodnych zagadnień. W niektórych polskich zbiorach, znajdują się analogie do wyobrażeń umieszczonych na plaketkach z Europy zachodniej, jednak znajdują się one w zupełnie innych kategoriach zabytków. Innymi słowy, na ziemiach współczesnej Polski pojawiała się niekiedy sama idea, znajdujemy jednak niewiele nośników elementów popkultury jakimi były średniowieczne świeckie odznaki.

⁷ Najprawdopodobniej taka interpretacja jest właściwa – por. Paner 2012.